

הקואופרציה בישראל: עבר, הווה, עתיד

בעריכת מנחם טופל

מוסד ביאליק • ירושלים

יד טבנקין – מרכז מחקרי,
רעיוני ותיעודי של התנועה הקיבוצית

עריכת הלשון: הרצליה אפרתי
הפקה: גאולה כהן
תצלום על העטיפה: Shutterstock

מסת"ב 5-313-536-965-978 ISBN

©

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק • ירושלים וליד טבנקין תשפ"א
סדר ועימוד: יהודית שטרנברג
לוחות והדפסה: דפוס אופסט שלמה נתן בע"מ

Copyright by the Bialik Institute, Jerusalem and Yad Tabenkin 2021

www.bialik-publishing.co.il

www.yadtabenkin.org.il

Printed in Israel

תוכן העניינים

7	מולי דור ואריאל דלומי / יהודה פז והקואופרציה בישראל ובעולם
15	יהודה פז ז"ל / לחידוש העשייה הקואופרטיבית
27	תודות
29	מנחם טופל / מבוא
56	אביגיל פז-ישעיהו ויצחק גרינברג / חברת העובדים
106	ברוך כנרי / התנועות הקיבוציות: שנות השיתוף
144	שלמה גץ ומיכל פלגי / הקיבוץ: מקומנה לקואופרטיב?
165	לביאה אפלבוים ומיכאל סופר / הקואופרציה במושבי העובדים: אידיאולוגיה במבחן המציאות
200	אביגיל פז-ישעיהו / מרכז הקואופרציה: הקואופרציה היצרנית, השירותית והתחבורתית
247	אביגיל פז-ישעיהו / הקואופרציה הצרכנית בישראל
288	דנה שפירו ומשה שוורץ / קואופרציה של קואופרטיבים
322	ראסם ח'מאיסי / הקואופרציה והאוכלוסייה הערבית בישראל
344	רן אהרנסון ולביאה אפלבוים / לחוד אך ביחד: הקואופרציה בהתיישבות היהודית הפרטית
382	ארנה שמר / קואופרטיבים מהגל השני: בשורה חלופית או חולפת?
424	אביטל מרגלית / אתגר האסדרה המשפטית של אגודות שיתופיות בישראל
445	ביבליוגרפיה
471	דף מחברים, לפי סדר המאמרים
475	מפתח שמות ועניינים
xx-vii	מנחם טופל / תקציר באנגלית

מבוא

מנחם טופל

ספר זה נושא את אישיותו ופועלו של ד"ר יהודה פז (ז"ל), 'מר קואופרציה', חבר קיבוץ כיסופים, פעיל בתנועה הקיבוצית, בהסתדרות העובדים, בכרית הקואופרציה העולמית, מורה דרך לקואופרטיביזם בעולם ואיש הנגב, ומוקדש לזכרו. בפתח הספר מציגים מולי דור ואריאל דלומי את דמותו המרשימה בהקשר הקואופרטיבי, ולאחר מכן מובאים דבריו מלאי האמונה של יהודה פז שכתב אותם לפני יותר מעשור על הצורך בעשייה קואופרטיבית בישראל, התקפים גם כיום.

יהודה חלם על מיזם רחב היקף של מחקר הקואופרציה הישראלית (אגודה שיתופית). בתפיסתו הקואופרציה כוללת דגמים המוכרים מארצות אחרות, ובהם גם הקואופרציה הקלאסית, זו המחוברת להסתדרות העובדים או במגזרים אחרים. הוא זיהה את החשיבות בכך שכל מי שמאמין בכלכלה חברתית בארץ ובעולם ילמד מניסיונה של הקואופרציה הישראלית, על הישגיה וכישלונותיה. המיזם ששאף אליו כלל ניתוח היסטורי של סוגי הקואופרציה בישראל ומקומה במישור הבין-לאומי, הדילמות המשפטיות בישראל ובמיוחד הנבטה מתמדת של יוזמות קואופרטיביות, הן כאלה שצומחות מהמערכת הקיימת הן קואופרציות חברתיות חדשות. יהודה פז ראה חשיבות רבה בהפקת גרסה באנגלית לספר מעין זה וחשב שתהיה זו תרומה משמעותית לידע הקואופרטיבי האוניברסלי.

תפיסתו הייתה שהמערכת הקואופרטיבית בישראל שייכת לרצף אחד שמבוסס על דרגות שונות ותחומים מגוונים של שותפות. זו תפיסה שאיננה מובנת מאליה בנסיבות ההיסטוריות שבהן צמחו מבנים קואופרטיביים אלה. יתרה מזאת, לא פעם התנכרו אנשי הקואופרציה במגזרים השונים אלה לאלה. התנועה הקיבוצית ראתה בעצמה תופעה נבדלת מהתנועה הקואופרטיבית, אף על פי שבמבט מבחוץ עליה היא זוהתה כתנועה הקואופרטיבית הגדולה בעולם.¹ בישראל לא יצא לאור בעשורים האחרונים טקסט שמציג ומנתח את הקואופרציה הישראלית כגוף ראוי

למבט רחב, מחבר, משותף.² פז חלם על מיזם שימלא את החסר, ומבוקשו זה החל להתגשם כשהצטלבה דרכו עם יוזמתו המקבילה של עו"ד עופר פיינשטיין, מנכ"ל רשת קואופ ישראל, שעסק בשמירה ובפיתוח הקואופרציה הצרכנית, והיה בעל יוזמות של פיתוח קואופרטיבי על בסיס המשאבים הקיימים ובעזרת קשרים בין קואופרטיבים.

המאמץ המשותף הוליד את המיזם שמכון יד טבנקין קיבל על עצמו בעידודו של יהודה פז. פטירתו בטרם עת העצימה את הרצון להמשיך במפעלו, ללמוד ולעודד פיתוח קואופרטיבי מושכל בישראל ובכלל. למשאבים של קואופ ישראל ויד טבנקין הצטרפו משאבים של עמותת קרן קיזיס של מרכז הקואופרציה ליזמות שיתופית בישראל בתמיכתו של מר יצחק יואל, יושב ראש מרכז הקואופרציה ובסיועה של הסמנכ"לית עו"ד דקלה בוכניק. למחקר ולכתיבה נרתמו מכונים נוספים: המרכז לצדק חברתי ע"ש חזן במכון ון ליר, המכון לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי באוניברסיטת חיפה, המרכז היהודי-ערבי באוניברסיטת חיפה והקתדרה ללימוד תנועת העבודה ע"ש ברל כצנלסון במכללה האקדמית בית ברל. חוקרים ממוסדות מחקר אלה כתבו חלק ממאמרי הספר. המיזם הזמין חוקרים נוספים, מומחים בתחומם, להשלמת המרחב הקואופרטיבי. המערכת האקדמית של המיזם כללה את פרופ' יצחק גרינברג, פרופ' משה שוורץ, פרופ' מיכל פלגי, ד"ר אביגיל פז-ישעיהו, גב' נעמיקה ציון, מר מולי דור וד"ר מנחם טופל. תודה רבה למחברים, לוועדה המלווה ולמוסדות התורמים שאפשרו מיזם חשוב זה.

הרגישות החברתית של יהודה פז זיהתה את העשור השני של המאה הנוכחית כעידן של חיפושי דרך בכלכלה החברתית בעולם. כאן, בישראל, חיפוש זה נושא על גבו משקע של שנים לא רחוקות של משבר ושפל, ויהודה ראה צורך דחוף לתרום את הידע שנאגר בישראל לא רק כחומר למדף הספרים אלא כגורם מעורר, מלכה, מעלה אל פני השטח את המודעות לנבטים שיהודה היה בטוח שהם עומדים בפתח. כך הוא ניסח זאת במבוא להצעה שהוגשה לגורמים הרלוונטיים להשתתפות במיזם:

הובהר לנו, שוב, שבקרב הציבוריות שלנו ישנו ידע (מסוים לפחות) אודות העובדה שהקואופרציה עמדה במרכז תהליכי היסוד והפיתוח של מדינת ישראל – בחקלאות, בהתיישבות, בתעשייה, בתחבורה, בבנקאות ובביטוח, בצרכנות ובשיכון ואף בתחומים חברתיים כגון חינוך, בריאות, רווחה, תרבות וספורט. הידע אודות הקואופרציה היום מצומצם, ורק מעטים, עדיין, ערים

2 ספרות חשובה הציגה את הקואופרציה בישראל בעשורים הרחוקים יותר, כגון ויטלס (תרפ"ט); דניאל (1972), (1975). מחקרים אחרים התמקדו בסוג מסוים של קואופרציה, כגון גרינברג (1987) וכן Russell (1995).

לעובדה שהחל תהליך של צמיחה מחדש של הקואופרציה בארצנו. על רבים מוסכם שלקואופרציה בישראל עבר מפואר; יש המסכימים שיש לה גם הווה מעניין (אם כי בהיקף מצומצם ביותר ביחס לעבר), ועתה קיים גם ציבור הולך וגדל הרואה בקואופרציה מסגרת – מערכת לכניית העתיד. ראוי לציין שגם בקואופרציה העולמית יש התעניינות והערכה לקואופרציה הישראלית. המילה 'קיבוץ' ידועה (אם כי לא תמיד בבהירות ובדייקנות) ורבים עדיין זוכרים שישראל היתה פעם 'מדינת הקואופרטיבים' וצעדה בין נושאי הדגל של הקואופרציה העולמית. גם היום, למרות החולשה היחסית של הקואופרציה בשנים האחרונות, תופסים נציגי הקואופרציה הישראלית מקום חשוב בפעילות הארגון העולמי, ברית הקואופרטיבים הבינלאומית, ה-ICA.³

ראוי לציין שהן בישראל והן בעולם קיימת תנופת צמיחה קואופרטיבית. היקף התהליך בעולם הביא את ICA להכריז על 'עשור הקואופרציה' – שבה יהפוך הקואופרטיב למערכת כלכלית-חברתית המובילה בעולם. אף בישראל, אנו עדים לצמיחה מהירה ומעניינת של קואופרטיבים ומסגרות קואופרטיביות, ולהתעניינות גוברת בקואופרציה בחוגים נרחבים – ובמיוחד בקרב צעירים. כל אלה הם הרקע להולדת הפרויקט, הפונה לציבוריות הישראלית ומתעתד להמשיך ולפנות לציבור העולמי המתעניין.

ואכן, הקואופרציה משגשגת בעולם והיקפה מרשים: 2.6 מיליון קואופרטיבים עם מיליארד ומאתיים מיליון חברים. דו"ח של חברת הייעוץ הבינלאומית מקינזי משנת 2012 על עולם העסקים הקואופרטיבי מצביע על סיכויי התאגידים הקואופרטיביים להתחרות בשווקים,⁴ ומראה שהתאגידים הקואופרטיביים הם גורם בעל משקל במשק העולמי. לדעת מחבריו צפויה תקופה נוספת של צמיחה בפעילותם של עסקים קואופרטיביים על רקע משבר כלכלי עולמי. חוקרי מקינזי הופתעו לגלות שהתאגידים הקואופרטיביים צמחו בשנים 2005-2010 בשיעור דומה לחברות שנסחרות בבורסות העולם. הם הגדילו את נתח השוק בשיעור גבוה יותר מחברות ציבוריות מתחרות. שיעור הצמיחה בעקבות רכישות ומיזוגים היה דומה בשני המודלים העסקיים. חברות שנסחרות בבורסות צמחו בשיעור גבוה יותר בעקבות הגדלת הכנסותיהן מחדירה לפלחי שוק חדשים הצומחים במהירות. בתחום זה הקואופרטיב מפגר אחר החברה בע"מ, מפני שהוא ממקד את פעילותו בסיפוק צורכי החברים/בעלים, ולא בניצול הזדמנויות ליצירת רווח בטווח הקצר.

הדו"ח מצביע על כך שלתאגידים קואופרטיביים יש יתרונות מובהקים על פני

3 ICA (International Cooperative Alliance) מאגדת את רוב הקואופרטיבים בעולם.

4 McKinsey Global Report (2012)